

**O'ZBEKISTON VA XORIJIY DAVLATLAR QONUNCHILIGIDA
KORPORATIV SHARTNOMA INSTITUTE TASHKIL VA VUJUDGA KELISHI
VA EVOLYUTSIYASI**

Nurmuhammadov Tohirjon To'liqinjon o'g'li
O'zMU magistranti

Annotatsiya:

Muallif mazkur maqolada O'zbekiston va xorijiy davlatlar qonunchiligida korporativ shartnoma institutining paydo bo'lishini tahlil qilishga bag'ishlangan. Xo'jalik jamiyatida ta'sischilarning jamiyatni tashkil etish bo'yicha huquq va majburiyatlarini zimmasiga olishi, ularning jamiyat boshqaruvida ishtirok etishi, ulushlarni taqsimlanishda korporativ shartnoma asosiy o'rin tutadi. Ushbu shartnoma jamiyat ta'sischilarini huquqiy maqomini belgilashda, ularning javobgarligi, daromadi, boshqaruvda ishtiroki va nizolarni hal etishda asosiy vosita hisoblanadi. Dunyoda sherikchilik munosabatlari hamda biznesni tashkil etish taraqqiyoti huquq sohasida korporativ shartnoma institutini vujudga keltirdi. So'nggi yillarda O'zbekistonda xo'jalik jamiyatlari va ularning ishtirokchilari o'rtasida murakkab korporativ munosabatlar takomillashuvi natijasida fuqarolik qonunchiligimizga korporativ shartnoma tushunchasi va uning belgilariga oid o'zgarishlar kiritildi.

Kalit so'zlar: shartnoma, korporativ shartnoma, korporativ shartnoma instituti, korporativ huquqiy munosabatlar, aksiyadorlik kelishuvi, tashkiliy huquqiy munosabatlar

Abstract:

This thesis is devoted to the analysis of the emergence of the Institute of corporate contract in the legislation of Uzbekistan and foreign countries. In the economic society the corporate agreement plays a key role in assumption of rights and obligations of founders on organization of a society, their participation in management of a society, distribution of shares. This Agreement is the main tool in determining the legal status of founders of the company, their responsibility, income, participation in management and dispute resolution. The development of partnership relations and business organization in the world gave birth to the institute of corporate agreement in the field of law. In recent years in Uzbekistan, as a result of improvement of complex corporate relations between business companies and their

participants, amendments have been introduced in our civil legislation concerning the concept of corporate agreement and its attributes.

Key words: contract, corporate contract, institution of corporate contract, corporate legal relations, shareholders' agreement, organizational legal relations.

Аннотация:

Автор в данной статье анализирует возникновения Института корпоративного договора в законодательстве Узбекистана и зарубежных стран. В хозяйственном обществе корпоративный договор играет ключевую роль в принятии на себя прав и обязанностей учредителей по организации общества, их участию в управлении обществом, распределении долей. Настоящий Договор является основным инструментом в определении правового статуса учредителей общества, их ответственности, доходов, участия в управлении и разрешении споров. Развитие партнерских отношений и организации бизнеса в мире породило институт корпоративного договора в области права. В последние годы в Узбекистане в результате совершенствования сложных корпоративных отношений между хозяйственными обществами и их участниками в наше гражданское законодательство были внесены изменения, касающиеся понятия корпоративного договора и его признаков.

Ключевые слова: договор, корпоративный договор, институт корпоративного договора, корпоративные правоотношения, акционерное соглашение, организационные правоотношения.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar fuqarolik huquqiy munosabatlarga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Ayniqsa, fuqarolik huquqida yangi munosabatlarning vujudga kelishi fuqarolik huquqiy munosabatlar doirasining kengayishiga va shu bilan birga mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar izchilligini hamda barqarorligini ta'minlaydi. Shu ma'noda korporativ huquqiy munosabatlarni tartibga solishda qonun hujjatlarining roli beqiyosdir.

Yurtimizda o'tgan yillar davomida bozor iqtisodiyoti sohasidagi o'zgarishlarning ishonchli qonunchilik bazasini shakllantirish borasida amalga oshirilgan ulkan ishlar hech kimga sir emas, albatta. Bularning barchasini e'tirof etgan holda, mavjud qonunlarimizning ko'pchiligini ularni qo'llash amaliyoti va mamlakatimizda bozor munosabatlarini rivojlanishining hozirgi davrdagi yangi real holatidan kelib chiqib, jiddiy qayta ko'rib chiqish zarur. O'zbekiston

Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "O'tgan davrda qabul qilingan 400 yaqin yaxlit qonunlar hayotimizning barcha sohalarini huquqiy tartibga solish bilan birga, fuqarolarning huquq va manfaatlarini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Ayni vaqtda qonunlarning to'liqligi hayotiyli va to'g'ridan to'g'ri amalga oshirish mexanizmlariga ega ekani haqida so'z yuritganda bu borada hali ko'p ishlashimiz kerakligini ta'kidlash zarur. Afsuski, xozirgi kunda qonunlarning islohotlar samarasiga ta'siri yetarlicha sezilmayapti. Ularning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi roli pastligicha qolmoqda. Bu xolat mamlakatimiz qonunchilik tizimiga fuqarolarimiz, tadbirkorlar, qolaversa, chet el investorlarining ishonchsizligini keltirib chiqarishi mumkinligini unitmasligimiz kerak"¹.

Yangi fuqarolik qonun-hujjatlari qabul qilinishi bilan jamiyatimizda ko'plab yangi fuqarolik-huquqiy munosabatlar vujudga keldi². Bunday huquqiy munosabatlar ma'muriy-buyruqbozlik tizimi uchun yot bo'lib, erkin bozor iqtisodiyotining keng amal qilishini ta'minlashga xizmat qilishi bilan harakterlidir. Shu bilan birga fuqarolik huquqi tomonidan tartibga solinadigan munosabatlar doirasi ham kengaydi. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan yangi fuqarolik-huquqiy munosabatlardan biri korporativ huquqiy munosabat hisoblanadi.

Biz mazkur maqolada korporativ huquq va korporativ shartnomaning vujudga kelishi va uning evolyutsiyasi xususida fikr va mulohaza yuritimiz.

Korporativ shartnomalar (*ingliz tilida - shareholders' agreement*) kompaniyalarning ichki munosabatlarini tartibga solish uchun ishlab chiqilgan asosiy lokal hujjat hisoblanadi. Ta'sischilarning ikki va undan ortiq doirada bo'lishi munosabatlarning shartnoma (bitim) shakliga kelishiga olib kelgan. Ushbu institutning rivojlanishi dunyo mamlakatlari qonunchiligida turlicha ko'rinishda shakllangan.

Mamlakatimizda korporativ shartnoma instituti yaqin o'tmishda paydo bo'lgan bo'lsa-da, xorijiy davlatlarda korporativ shartnoma amaliyotini qo'llash tarixi o'nlab yoki hatto yuzlab yillarga borib taqaladi. 2010-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, Belgiyada davlat kompaniyalarining 31 foizida korporativ boshqaruv korporativ shartnomalar asosida tuzilgan, Italiyada bunday kompaniyalar 23 foiz, Fransiyada

¹ Ш.М.Мирзиёев Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. –Т., “Ўзбекистон” НМИУ. 2017. 8-бет.

² Topildiev V.R. The Implementation of Preliminary Contracts (Foreign Experience) // The American Journal of Political Science Law and Criminology 2021. -P. 43-48.

18 foiz, Ispaniyada 13 foiz, Gretsiyada esa 6 foiz. Litvada 2012 yil holatiga ko'ra bunday kompaniyalar 21%, Buyuk Britaniyada 5% va Braziliyada esa 2011 yilda 25%ni tashkil etgan. Demak, korporativ shartnoma institutini vujudga kelishda ikkita asosiy mintaqam, ya'ni Anglo - sakson va Romano-Germaniya huquqiy tizimlarining vakillari bo'lgan davlatlarning qonunlariga alohida e'tibor qaratish lozim.

"Shareholders' agreements" haqida birinchi manbalar XIX asrning 40 - yillariga borib taqaladi. Bu davrda sanoat inqilobi hamda korporatsiyalar rivojlanishi aksiyadorlar o'rtasidagi nizolarni hal etish uchun muayyan huquqiy hujjatlarni shakllantirdi. O'sha vaqtlarda bu bitim ustav kapitali va har yili taqsimlanadigan dividendlar miqdorini belgilash uchun aksiyadorlik jamiyatining asosiy ta'sis hujjati hisoblanar edi.

Biroq, 1856 yildagi aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risidagi qonunida (Joint Stock Companies Act 1856) va mas'uliyati cheklangan jamiyatlar to'g'risidagi qonunida (Limited Liability Act 1855) ham korporativ shartnoma haqidagi munosabatlar tartibga solinmadi. Korporativ shartnomalar Angliyada ancha keyinroq, faqat XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab paydo bo'ladi. Masalan, "Re Peveril Gold Mines Ltd."(1898) kompaniya va aksiyador o'rtasida muayyan shartlar bajarilgunga qadar kompaniyani tugatmaslik to'g'risidagi shartnoma majburiyatini belgilab olingan. Bugungi Buyuk Britaniyada korporativ shartnomalar tuzish uchun normativ asos bu yangi kompaniyalar to'g'risidagi qonun normalari (Companies Act 2006) hisoblanadi. Mazkur Qonunning 17-moddasida kompaniyaning ta'sis hujjatlari yuridik shaxsning "Konstitutsiyasini" tashkil etuvchi ustav, rezolyutsiya va kelishuvlar ekanligi belgilab qo'yilgan. Shuningdek, Qonunning 29-moddasida kelishuv shakliga oid muhim qoidalar mavjud. Masalan, noodavlat kompaniyalar ishtirokchilarining ustav normalarini o'zgartiradigan shartnomalari, shuningdek, qonun bilan maxsus rezolyutsiya talab qilinadigan masalalar bo'yicha kelishuvlar 15 kun ichida kompaniyalar reestrda ro'yxatdan o'tkazilishi kerak. Bunda shartnoma matni ro'yxatga olish organiga topshirilishi kerak.

Shunday qilib, 2006 yilgi kompaniyalar to'g'risidagi qonun qabul qilinishi bilan ingliz qonunchiligida korporatsiyada boshqaruv tartibi va tuzilishini o'zgartirishi mumkin bo'lgan korporativ shartnomalar tuzish, shu jumladan uning organlarining vakolatlarini cheklash, shuningdek Ustavga nisbatan ustunlikka ega bo'lish imkoniyati qonuniy ravishda mustahkamlandi. Shu bilan birga, korporatsiyaning barcha ishtirokchilari shartnoma taraflari bo'lishi kerak.

XX asrning 50-yillarida AQShda korporativ bitimlar ovoz berish to'g'risidagi bitimlarga ("voting agreements"), ommaviy va xususiy kompaniyalarda tuzilgan

aksiyalarni tasarruf etish huquqini cheklash to'g'risidagi bitimlarga ("pooling agreements") va korporativ boshqaruv tartibi to'g'risidagi bitimlarga ("shareholders' agreements") bo'lindi. Bu davrdagi sud ishlarini ko'rsak, masalan, federal sud aksiyadorlar o'zlariga tegishli bo'lgan aksiyalar bo'yicha ovoz berish huquqini amalga oshirish uchun o'zaro shartnomalar tuzishga haqli ekanligi haqida xulosaga kelgan ("Brown V. Pacific Mail Steamship Co."(1867). Bugungi kunda AQSHda Delaware korporatsiya qonuni korporativ shartnomalar uchun huquqiy manbaa bo'lib hisoblanadi.

Kontinental huquq tizimida, masalan, Germaniyada kommandit shirkat va korporatsiyalar 1892-yildagi maxsus qonunlar bilan o'zlarining huquqiy va iqtisodiy asoslarini shakllantirdi. Biroq, Germaniyada korporativ shartnomalarning amaliyotga keng qo'llanilishiga bir necha o'n yillar kerak bo'ldi. Hozirgi vaqtda Germaniyada korporativ shartnomalardan kelib chiqadigan munosabatlarni yaxlit huquqiy tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar kam. Asosiy masalalar Germaniya aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risidagi Qonuni bilan tartibga solinadi. Umuman, romano-german huquq tizimida korporativ munosabatlar Aksiyadorlar kelishuvi (Pacte d'actionnaires) yoki qonun (Gesellschaftervereinbarung) bilan belgilangan bo'ladi. Sud amaliyotini ko'rsak, Germaniya Federal Oliy sudining qaroriga binoan aksiyadorlik shartnomalari jamoat axloqiga zid bo'lmasligi, ularni tuzgan tomonlar uchun og'ir bo'lmasligi yoki kichik aksiyadorlarga zarar etkazmasligi kerak. Nemis huquqi "sadoqat" tushunchasiga, aksiyadorlarning korxonaga vijdonan xizmat qilish majburiyatiga alohida ahamiyat beradi. Qonunning majburiy qoidalarini chetlab o'tishga yordam beradigan aksiyadorlik shartnomalari bekor qilinishi mumkin. Misol uchun, O'zbekiston Respublikasida ham xo'jalik jamiyatlari, shu jumladan, ularning ta'sischilari milliy qonunchilikka (Fuqarolik kodeksi. "Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar to'g'risida"gi qonun va hokazo) hamda o'zaro sheriklik asosida tuzgan ta'sis shartnomasi va ustavga bo'ysunadilar. Bundan tashqari, ba'zi davlatlar korporativ munosabatlarni noodatiy ravishda qat'iy tartiblar bilan belgilagan. Masalan, Germaniyada shartnoma faqat qonunga muvofiq bo'lishi kerak, aks holda, sud tomonidan bekor qilinadi.

Korporativ shartnoma instituti tarixini mintaqaviy jihatdan ko'rib chiqsak, Rossiya va MDH davlatlari ushbu munosabatlar sotsializm va kommunizm davridan keyin, ya'ni Sovet davridan keyingi rivojlanganini ko'rishimiz mumkin. 1990-yillarda bozor iqtisodiyoti, ya'ni kapitalizm o'rnatilishi bilan korporativ shartnomalarning yangi davri boshlandi. Bugungi kunda Rossiya Federatsiyasining "Qo'shma korxonalar to'g'risida"gi qonuni (1998) va "Aksiyadorlik jamiyatlari

to'g'risida"gi qonuni (2001) mazkur korportaiv shartnomalarga huquqiy asoslarni belgilaydi. Rossiyada korporativ shartnomalar ham romano-germa ham anglo-sakson huquq tizimining umumiy qoidalarini birlashtirdi. Jumladan, korporatsiya Ustavining qiymati endi korporativ shartnoma bilan o'zgartirilishi mumkin.

Demak, ingliz qonunchiligida korporativ shartnoma xususiy korporatsiya ustavini o'zgartirish uchun foydalaniladigan korporativ hujjat sifatida qo'llaniladi. Bunda tegishli korporativ shartnoma barcha ishtirokchilar tomonidan imzolanishi va kompaniyalar reestrda ro'yxatdan o'tkazilishi kerak. Natijada, korporativ shartnoma kompaniya ustaviga nisbatan ustuvor huquqga ega bo'ladi. Shartnoma taraflari uchun ham barcha manfaatdor uchinchi shaxslar uchun ham majburiy bo'ladi. Angliya-Amerika qonunlaridan farqli o'laroq, kontinental huquq tizimi vakili Germaniyaning korporativ hujjatlar tizimida asosiy o'rin Ustavga tegishli. Korporativ shartnoma Nizomda belgilangan qonunning majburiy qoidalarini o'zgartira olmaydi. Shartnomada faqat dispozitiv normalar o'zgartirilishi mumkin va yangi qoidalar Ustavga kiritilishi kerak.

O'zbekiston Respublikasida korporativ munosabatlarni tartibga soluvchi shartnomalarning huquqiy tizimlari mustaqillikdan keyinga to'g'ri keladi. Shuningdek, so'nggi to'qqiz yildagi investitsiya va biznesga keng yo'l ochilishi yangi islohotlarga yo'l ochdi. Mustaqillikdan oldin O'zbekistonda korporativ shartnoma instituti mavjud emas edi, sababi, korxonalar to'liq davlat ulushida edi. Xususiy tadbirkorlik taqiqlanligi korporativ shartnoma predmetini ham yo'qqa chiqargan edi. Ammo, mustaqillikdan keyin davlat mulknini xususiylashtirilishi korporativ boshqaruvga, o'z navbatida korporativ munosabatlar taraqqiyotiga yo'l ochdi. Birin ketin qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, "Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risida"gi qonuni" bu sohada islohotlarning ilk qadamlari edi. Bugungi kunga kelib korporativ shartnomalar O'zbekistonda asosan sherikchilik firmalari, yirik korxonalar, banklar va xorijiy investitsiya ishtirokidagi tadbirkorlik subyektlarida keng qo'llaniladi.

Huquqshunos olim V.R.Topildiev tomonidan olib borilgan ilmiy - tadqiqot natijalariga asosan O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksiga 358¹-modda sifatida «korporativ shartnoma» nomli moddani kiritish va uni quyidagi mazmunda belgilash maqsadga muvofiq degan fikr ilgari surilgan:

358¹-modda «Korporativ shartnoma»

Xo'jalik jamiyati ishtirokchilari yoki ularning ayrimlari o'zlarining korporativ huquqlarini amalga oshirish to'g'risida korporativ shartnoma (mas'uliyati cheklangan jamiyat, aktsiyadorlik jamiyati ishtirokchilarining huquqlarini amalga oshirish to'g'risida shartnoma) tuzish huquqiga egalar va ushbu shartnomaga muvofiq, ular o'z huquqlarini

muayyan tarzda amalga oshirish yoki amalga oshirishdan tiyilish (amalga oshirishni rad etish), jamiyat ishtirokchilarining umumiy yig'ilishida muayyan tarzda ovoz berish, jamiyatni boshqarish bo'yicha boshqa harakatlarni kelishib amalga oshirish, ustav kapitalidagi ulushlar (aksiyalar)ni muayyan baho bo'yicha yoki muayyan holatlarda qo'lga kiritish yoki begonalashtirish yoxud muayyan vaziyat yuz berguniga qadar ulush (aksiya)ni begonalashtirishdan tiyilib turish majburiyatini oladilar.

Korporativ shartnoma o'z ishtirokchilarini jamiyat organlarining ko'rsatmasiga muvofiq ovoz berishga, jamiyat organlarining tuzilishi va ularning vakolatlarini belgilashga majburlashi mumkin emas.

Natijada, korporativ shartnoma tushunchasiga aniq ta'rif beruvchi va uning jarayoni qanday bo'lishi kerakligi haqida O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga o'zgartirish kiritildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 7-fevraldagi O'RQ-1025-sonli qonuni bilan Fuqarolik kodeksi 358¹ -modda bilan to'ldirildi. Unga ko'ra, xo'jalik jamiyatining ishtirokchilari yoki ayrim ishtirokchilari o'z a'zolik huquqlarini amalga oshirish to'g'risida o'zaro korporativ shartnoma tuzishga haqli. Ushbu shartnomaga muvofiq mazkur xo'jalik jamiyatining ishtirokchilari o'z a'zolik huquqlarini amalga oshirish yoki ularni amalga oshirishdan o'zini tiyish (voz kechish), shu jumladan jamiyat ishtirokchilarining umumiy yig'ilishida ovoz berish, jamiyatni boshqarish bo'yicha harakatlarni kelishib amalga oshirish o'z ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) ulushlarini (aksiyalarini) ma'lum narxda yoki muayyan holatlar yuzaga kelganda qo'lga kiritish yoki boshqa shaxsga berish yoxud qo'lga kiritishdan yoki boshqa shaxsga berishdan o'zini tiyish majburiyatini oladi. Korporativ shartnoma yozma shaklda tuziladi va shartnoma taraflari uchun majburiydir.

Xulosa qiladigan bo'lsak, dunyoning yirik iqtisodiy davlatlarida korporativ shartnomalar tarixi uzoq tarixga borib taqaladi va qonunchilik tizimi ham anchagina mustahkamlangan va barqarorlashgan. O'zbekistonda korporativ shartnoma instituti xorijiy davlatlardan farqli o'laroq, mustaqillikdan keyin rivojlana boshladi va hozirda yangi qonunchilik hujjatlari bilan rivojlantirilmoqda. Bu esa xorijiy davlatlarning amaliyoti va tajribasini o'rgangan holda, milliy qonunchilikni doimiy takomillashtirishni taqozo etadi.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. "Nomukammal qonun bilan ishlash: Frantsiya va Germaniyadagi kichik firmalar" (1890-1935) - Filipp Golden Bartlett Iqtisodiyot tarixi professori, Yel universiteti Iqtisodiyot fakultetining iqtisod tarixi professori va Rea A. va Lela G. Axline Biznes iqtisodiyoti professori, Kaliforniya Texnologiya Instituti (Kaltech) biznes iqtisodiyoti professori muallifligida.

2. Delaware General Corporation Law (DGCL), Model Business Corporation Act (MBCA), Federal Securities Laws (1933, 1934-yillardagi qonunlar)

3. UK Companies Act 2006

4. GmbH-Gesetz (Yopiq kompaniyalar to'g'risidagi qonun (Germaniya), Code de commerce (Savdo kodeksi) va SARL qonunlari (Fransiya)

5. "Qo'shma korxonalar to'g'risida"gi qonuni (1998) va "Aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risida"gi qonuni (2001) (Rossiya)

6. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, "Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risida"gi qonuni" (o'zgartirgan)

7. Топилдиев В.Р. Перспективы развития гражданского законодательства Республики Узбекистан по организационно-правовым отношениям // Хуқуқий тадқиқотлар журналі. 6 жилд, 5 сон. -С.16-23. <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2021-5-2>.

8. Топилдиев В.Р. Фуқаролик ҳуқуқи соҳасида ташкилий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари // Жамият ва бошқарув. 2021. №1 (91) -Б.71-75.

9. Topildiev V.R. Some problems of regulation of civil organizational and legal relations// Қорақалпоғистонда фан ва таълим №1 (16) 2021. -Р.188-191.

10. Топилдиев В.Р. Юридик шахсларни қўшиб юбориш ва қўшиб олишда қўлланиладиган ташкилий-ҳуқуқий усуллар // Хуқуқий тадқиқотлар журналі. 6 жилд, 6-сон. -Б.48-55.

11. Topildiev V.R. Civil law problems of constituent contracts //Жамият ва инновациялар журналі. №3 2021. -Р.81-90.

12. Топилдиев В.Р. Фуқаролик ҳуқуқи билан тартибга солинадиган ташкилий - ҳуқуқий муносабатлар хусусида айрим мулоҳазалар//“Илм фан ва таълимда инновацион ёндошувлар, муаммолар, тақлифлар ва ечимлар” мавзусидаги 12-сонли Республика кўп тармоқли илмий-амалий конференция материаллари. –Тошкент: 2021. –Б.118-123.

13. Топилдиев В.Р. Юридик шахсларни тугатишнинг ташкилий тартиби хусусида айрим мулоҳазалар. Eurasian journal of law, finance and applied sciences. –Т., 2022. 284-291 бетлар.

14.Топилдиев В.Р. Фуқаролик қонунчилигида корпоратив муносабатларни такомиллаштириш истиқболлари хусусида айрим мулоҳазалар. Eurasian journal of law, finance and applied sciences. –Т., 2022. 105-114 бетлар.

15.Топилдиев В.Р. Замонавий технологияларни фуқаролик-хуқуқий фанларнинг ривожланиши ва фуқаролик хуқуқий муносабатларга таъсири // “Fuqarolik huquqiy fanlarini rivojlantirish tendensiyalari va fuqarolik qonunchiligini takomillashtirish istiqbollari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Т., 2022. 47-62 бетлар.